

Kuidas küüditamise sõna eesti keelde jõudis

Aivar Niglas*

Mõistete selgitamine kuulub lahutamatult teadustöö juurde, eriti veel kui tegemist on põhimõistetega. Kahtlemata võib selliseks pidada mõistet „küüditama“. Selle tähendus on aja jooksul suuresti muutunud. Tänapäeval mõistetakse küüditamise all suure hulga inimeste korraga ümberasustamist NSV Liidus.

Küüditamise sõna semantiline kujunemislugu on huvitav ka ainult sõna ajaloo uurimise seisukohalt. Kõik sõnad sellist võimalust ei paku. Osa sõnu muutub aja jooksul rohkem, osa vähem. Kõikide sõnade tähenduste muutused pole uurimiseks piisavalt huvitavad või pole nende kohta piisavalt kirjalikke allikaid. Sõna „küüditamine“ tähenduse kujunemine on seevastu üsna põnev, kirjalike allikatega suhteliselt hästi kaetud ja ajas üsna hästi jälgitav.

Veel üheks põhjuseks, miks sellele sõnale rohkem tähelepanu pöörata tasub, on selle sümboolsus. Küüditamine – see on üks traagilisema tähendusega sõnu eesti keeles. Selle tähendus eestlaste jaoks on võrreldav sõna holokaust tähendusega juutide jaoks.

„Küüditamise“ algvorm on „küüt“, mis omakorda tuli eesti keelde rootsi keelest Rootsi võimu ajal 17. sajandi esimesel poolel, riikliku kullerposti ja reisijateveo korra kehtestamisega. Põhjuseks oli asjaolu, et suur hulk sõitmisega seotud ja ühtlasi ka postiteenistuses kasutatud sõnadest moodustati rootsi keeles sõna *skjuts* [šüts] (ka *skjus*, *skiuut*, *skjut*, *skiuts*) abil: *skjuts* – tõld, vanker, varustus; *skjutsa* – sõitma; *skjutshäst* – postihobune; *skjutshall* – distants kahe postijaama vahel, postijaam; *skjutsstation* – postijaam; *skjutspengar*, *skjutspenning* – sõiduraha; *skjutsbonde*, *skjutskarl* – kutsar.¹

Teised Rootsi riigi rahvad võtsid selle oma keeltesse üle. Sõna alguse š-häälik säilis keeltes, mis samuti š-häälikut kasutasid. Baltisaksa keeles: die *Schüsse*, *Schiess* – küüt; *schüssen*, *schiessen* – küütima; das *Schüsspferd* – küüthobune; die *Kronschüsse* – krooni ehk kroonuküüt; *der Schüsskerl*, *Schüssbauer* – küüdimees ehk küüdikohustuse täitmiseks hobused andnud talupoeg. Die *Schüsse/Schiess* oli täiesti baltisaksa sõna, mujal saksa keeleruumis kasutati selle asemel sõna *der Vorspann*. Läti keeles: škūtis – küüt, škūtnieks – küüdimees. Läänemeresoome keeltes, kus š-häälikut ei kasutata, muutus š k-ks. Soome keeles: *kyyti* – küüt, sõit, hoog, kiirus; *kyydittäjä* – küüditaja, postiljon; *kyytimies* – kutsar; *kyyditys* – sõit, sõidutamine. Isuri keeles: *küütti* – küüt. Karjala keeles *küüti* – küüt. Erandiks oli liivi keel, kus ilmselt läti keele mõjul kasutati ka š-d: *skūt* – küüt, *škūtos brouš* – küüthobustega sõitma, *škūto laqed* – küüdisõitu minema.

Eesti keelde tuli see sõnana *küüt* (ka *küit*, *küitt*, *kiut*, *kit* jm.), millest tuletati verbid *küü-*

* Aivar Niglas (1973), Eesti Mälu Instituut, Suur-Ameerika 12, 10412 Tallinn, aivar.niglas@mnesosyne.ee

¹ O. Hoppe, C. Auerbach. Schwedisch-deutsches Wörterbuch. Svensk-tysk ordbok. III trükk. Stockholm, 1919. – <http://runeberg.org/hoppe/0289.html>. 16.06.2015; P. Ariste. Svenska lånord från svensktiden i estniska språket. – Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamat 1936. Tartu, 1936, lk. 193–192; E. Kung. Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine Eesti- ja Liivimaal 17. sajandi esimesel poolel. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. Tartu, 2002, lk. 208; V. Niilus. Ühest kitsamast lõuna-eesti häälikumuutusest. – Eesti keel. Akadeemiline Emakeele Seltsi ajakiri. 1939, nr. 3–4 (18 ak.), lk. 85; J. Beyer. Om användelsen af det svenske sprog i Estland og Livland. – Svenska språkets historia I Östersjöområdet. Tartu, 2002, lk. 67–68.

tima (ka *küütma*, *küütima*, *kütima*, *kiutma*, *kiütma* jm.) ja *küüditama* (ka *küditama*). Kuigi ka verbivorm oli kasutuses, domineeris nimisõnaline vorm, millest tuletati peaaegu kõik olulisemad terminid: *küüthobune*, *küüti minema*, *küüdis käima*, *küüdimees*, *küdi mees*, *küdi hobboiset*, *küt-hobune*, *jalaküüt*, *hobuküüt*, *vallaküüt*, *küüdikohustus*, *küüdikord* jne.² Osalt võis selle põhjuseks olla rootsi keele algupära, osalt küütide üle arve pidamise vajadus. Üks küüt võrdus ühe sõidutamise, veoga. Arvepidamises on ajastust sõltumatult eelistatud lakoonilist sõnakasutust, millistele tingimustele vastab nimisõnaline vorm kõige paremini. Sarnaselt olid tuletatud mitmed teisedki tol ajal levinud arvestusühikud, nagu ader – rakendi ja adraga mehe, kirves – tööriistaga töömehe,³ suits – ühe majapidamise tähenduses, hing ja pea – ühe inimese tähenduses. Veel Teise maailmasõja eelses Eestiski oli olemas „küütide seadus“, mitte aga „küüdikohustuse“, „küüdikorra“, „küütamise“ vm. seadus.

Küüt oli naturaalkoormisena isikliku veovahendiga tehtud vedu ehk siis tänapäevases tähenduses riiklik kohustus, mis raha asemel nõuti sisse teenusena. Peamiselt nõudis küüte riik, vallaomavalitsuse sisseseadmisega 19. sajandil lisandusid vallakogukonna jaoks tehtud küüdid ja võimalik, et küüte anti erinevatel aegadel vajadusel ka teistele institutsioonidele, näiteks kirikule. On aga ebaselge, kuidas küüdikord täpsemalt välja nägi, kuidas seda rahastati ja tasustati, kuidas erines Läänemere provintside küüdikord ülejäänud Vene impeeriumi küüdikorrast ja kuidas see kõik ajas muutus, sest küüdikohustuse ajalugu eraldi ei ole uuritud ning teiste teemade raames on seda ainult põgusalt käsitletud. Et küüdikorraldus pole käesoleva artikli peateema, ei saa sellele siingi põhjalikult peatuda.

Küüdikoormis kehtis Eesti alal kuni 20. sajandi keskpaigani, kuigi selle tähtsus hakkas vähenema juba 19. sajandi teisel poolel seoses raudteede ehitamise ja rahapõhisele riiklike kohustuste süsteemile üleminekuga.

Laiemalt võttes kuulus küüt riigile olulistes valdkondades inimeste liikumist taganud naturaalkoormiste grupp, milleks olid posti- ja etapijaamade ehitus ja korrashoid, nende hobusööda, kütte- ja valgustusainete ning muuga varustamine, teede ja sildade ehitamine ning korrashoid, sõjaväe majutamine. Nagu suurem osa seisusliku ühiskonna koormistest, lasus ka küüdikohustus talupojaseisusel. Mõisad, mis kuulusid peamiselt aadlikele, olid sellest vabastatud. Ka pärast talu- ja mõisamaade eraldamist 19. sajandil jäi küüdikohustuse täitmine talumaade kanda.⁴ Küüdid jagunesid ebavõrdselt ka geograafiliselt. Küüdivedude pearaskus langes tähtsamate liiklemisteede ümbruses elavatele talupoegadele.

Kuigi vedusid võis olla teisigi, veeti küüdi korras peamiselt inimesi ja esmaajoones oli sellest huvitatud riik. Ilmselt olidki riiklik kohustus ja inimeste vedu peamised põhjused, miks küüti teistest vedudest eristati, sest mõisatel puudus inimeste transportimise vajadus pikkade vahemaade taha. Talupojad ise, ainuüksi juba paikkondlikkust nõudva põllumajandusliku eluviisi tõttu, suurt reisida ei saanud ning vedod, mida mõisa, enda või ka külakogukonna tarbeks tehti, tähendasid tavaliselt mingisuguse saaduse või materjali vedu: metsa-, kivide-, puude- või sõnnikuvedu; voores käimist (mõisa saaduste, piirituse, vilja, lina jm. vedu suurematesse linnadesse) jne. Nimetati neid tavaliselt veetava objekti järgi.⁵

² [A. W. Hupel] *Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehtland. Nebst eingestreueten Winken für Liebhaber*. Riga, 1795, lk. 213; S. H. Vestring. *Lexicon Estonico Germanicum*. Tartu, 1998; Waku ramatu Sädusse Selletamine. [1812]; Liivi-Saksa sõnaraamat [1861]. – <http://portaal.eki.ee/keelekogud.html>; F. J. Wiedemann. *Eesti-Saksa sõnaraamat*. 4. trükk. Tallinn, 1973; *Eesti etümoloogia sõnaraamat*. – <http://portaal.eki.ee/keelekogud.html>; *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. – <http://www.dwds.de>; *Eesti Keele Instituudi mõisteline sõnavarakartoteek*. – <http://heli.eki.ee/moisteline/index.php>

³ E. Tärvel. *Adramaa*. Eesti talurahva maakasutuse ja maksustuse alused 13.–19. sajandil. Tallinn, 1972, lk. 28.

⁴ *Zapiska o zemskix povinnostjax´´ v´´ Lifljandskoj gubernii, sostavlennaja po poručeniju ministra finansov´´ Upravljajuščim Radomskoju Kazennoju Palatoju, Statskim´´ Sovetnikom Janivičem*. St. Peterburg, 1888, lk. 49–51.

⁵ H. Ligi. *Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni*. Tallinn, 1968.

Täpsemalt saab esile tuua kolme valdkonda, kus küüdi korras vedusid kasutati:

1) Posti ja riigi teenistuses olnud inimeste vedu. Kindlaid teid ehk postitrakte pidi liikunud posti- ja reisijateveole pani aluse 17. sajandil Rootsi riik. Esialgul oligi selle ülesandeks ainult riikliku posti ja riigi teenistuses olnud inimeste vedu ning see toimus küüdi korras. Hiljem kasvas sellest välja palgaliste vedajate, eraldi selleks ette nähtud veovahendite ja postijaamade, tasuta postiteenistus – veeti nii eraisikuid kui ka nende posti. Küüdi korras vedamine jäi samuti alles. Küütide nõudmise õigus määrati ametikohtade järgi. 19. sajandil olid nendeks politsei-, kohtu- ja sandarmeeriaametnikud, maamõõtjad jt., kes pidid tööülesande täitmiseks maapiirkondades ringi sõitma.⁶

Tõenäoliselt kujunes postihobustega reisimise ja küüdi korras sõitmise vahekord selliseks, et postihobuseid kasutati pigem pikemate vahemaade (kubermangudevahelisteks) läbimiseks, küüdi hobuseid aga kohalikeks (kihelkonna- ja maakonnasisesteks) vedudeks ning postiteedest eemale jäänud piirkondades.

2) Sõjaväe veod. Varasemate sajandite Euroopa sõjavägede veovahenditega varustatus oli tunduvalt tagasihoidlikum kui tänapäeval. Veovahendite puudust kompenseeriti sõjakäigule minnes nende ostmise, rentimise, tsiviilelanikkonnalt sundvõtmise või tsiviilelanikkonnale sõjaväe vedamise kohustuslikuks tegemisega ning muidugi mõista sõjasaagina vaenlaselt. Peamiseks veovahendiks maismaal oli hoburakend, millega veeti peamiselt moonu. Suurem osa sõjaväe isikkoosseisust liikus jalgsi. Selline liikumisviis oli aeglane ja nõudis tihti puhkepeatusi. Seepärast sunniti tsiviilelanikkonnale peale sõjaväe majutamise kohustus, mis oli veel üheks omaaegseks, üsna raskeks naturaalkoormiseks, eriti kui sõjavägi jäi pikaks ajaks paigale. Alles 19. saj. alguses hakati Vene impeeriumis Euroopa eeskujul sõjaväele kasarmuid ehitama.

Ilmselt jääb samasse aega ka sõjateede ehk sõjavägede liikumiseks määratud teede äärde eraldi peatuspaikade ehk etapijaamade (*Etappenstation, etapnaja stancija, ka etapnoe pomeščenje, etapnyj dom, nočležnyj dom*) ehitamise algus. Need asusid üksteisest u. 15–25 versta ehk u. 16–26,6 km kaugusel. Sõja ajal ehitati neid juurde vastavalt vajadusele ja sõjaväe liikumissuundadele. Vedusid etapijaamade vahel tegid ümbruskonnast või kaugemalt küüdi käsutatud talupojad. 19. saj. lõpus oli sõjaväe küütide nõudmise õigus Vene impeeriumis reglementeeritud. Küüte võis nõuda: pagarite, kortermeistrite, haigete, sõduritele veel kätte jagamata asjade ja uude majutuspaika liikuva üksuse voori veoks. Sõjaväe küütamise eest maksti ka tasu.

Kõige raskem küüdikohustuse täitmise vorm oli sõjaaegne sõjaväe vedu, sest rahuaegsetega võrreldes ulatusid küüdiveod pikemate vahemaade taha, neid oli rohkem ja need kestsid kauem. Sõjaväe voori sunnitud küüdimehed pidid sõjakäigu raskused koos sõjaväega kaasa tegema. Küüdimees võis kaotada hobuse, vankri ja halvemal juhul elugi. Suure hulga töökäte korraga küüdi võtmine mõjus negatiivselt ka küüte andnud piirkonna põllumajandusele. See puudutas nii mõisa kui ka talupoegade majapidamisi, mistõttu küüdi korras sõjaväe vedamisest polnud huvitatud kumbki.⁷ 1678. aastal osales Rootsi sõjakäigul Brandenburgi vastu küüdimeesena arvukalt eesti ja läti talumehi, kellest paljud said sõjakäigul ka surma. Lause kujul „Pärrast sedda kui wäggi Pranburgi läks“ ilmus Brandenburgi sõjakäik Tallinnas välja

⁶ Zapiska o zemskix povinnostjax ʹʹ Lifljandskoj gubernii, sostavlennaja po poručeniju ministra finansov ʹʹ Upravljajuščim Radomskoju Kazennoju Palatoju, Statskim ʹʹ Sovetnikom Janivičem, lk. 49–51; Ëncikopedičeskij slovar ʹ. F. A. Brokgauz (Leipzig), I. A. Efron (S.-Peterburg). 1890–1907. Märksõna *podvodnaja povinnost ʹ*; H. von Wedel. Die Estländische Ritterschaft vornehmlich zwischen 1710 und 1783. Das erste Jahrhundert russischer Herrschaft. – Osteuropäische Forschungen. Im Auftrage der Deutschen Gesellschaft zum Studium Osteuropas herausgegeben von Otto Hoetzs. Kd. 18. Königsberg-Berlin, 1935, lk. 103–114, 135–153; J. Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust seoses Eesti ja Liivimaaga. – Eesti-Rootsi posti juubeli album 1636–1936. Tallinn, 1936, lk. 29–49; E. Selli. Postijaamad riigi ja reisija teenistuses. Tallinn, 1976, lk. 19–23, 32, 96, 106.

⁷ O. Suursõöt. Finantsteadus. – Maaomavalitsus. Eesti maaomavalitsuste Liidu häälekandja. 25. aprill 1930, nr. 7/8 (8. ak.), lk. 119–120.

antud „Maarahva kalendrisse“ 1741. aastal, s. o. 63 aastat hiljem, ja püsis seal 110 aastat (1741–1851).⁸

Sõjaliste koormiste, sh. küüdikohustuse koormus oli Eesti alal eriti suur 18. sajandil. Näiteks Põhjasõja algusaastatel, 1701–1704 andsid Lääne-, Harju-, Järva- ja Virumaa Rootsi sõjaväele 43 057 korralist küüti, millest igapäev kestis 3–5 nädalat.⁹ Siinkohal tuleb arvesse võtta, et tolleaegne Eesti rahvaarv oli u. 300 000–400 000. Pärast Vene võimu alla minekut jätkus küütide andmine, sest Venemaa sõdis 18. sajandil Rootsi, Poola ja Preisimaaga ning Eesti ala jäi sõjategevuse lähipiirkonda. Küüdikohustusega kaasnesid teisedki kohustused: sõjaväe majutamine, varustamine toidu, hobusemoona, küttepuude ja muuga. 1758. aasta jaanuaris Preisimaa-vastasele sõjakäigule minemiseks pidi Eestimaa rüütelkond andma sõjaväele neljaks nädalaks (tähtaega hiljem pikendati) 6500 vankri ja hobusega küüdimeest. Ainuüksi Liivimaa kubermangu Võnnu (Cēsise) maakonnas jäi sellelt sõjakäigult tagasi tulemata 183 küüdimeest ja 1131 hobust, kes, nagu kirjutas baltisaksa ajaloolane Julius Eckhardt, „leidsid oma õnnetu otsa elututes soodes ja metsades“. See sõjakäik jäi Eesti rahva mällu kui „Suur küütimine“ (*Grosse Schiessung*, ka *Grosse Schiesse*) või „Kura küütimine“ (*Kurische Schiessung*) ja seda mäletati veel aastakümneid hiljemgi. 18. sajandi lõpus, pärast Poola jagamist ja piiride läände nihutamist viidi osa varem Liivimaal paiknenud üksusi Poola, mistõttu vähenes ka sõjaväele küütide andmise vajadus.¹⁰

Kohapeal veeti küüdi korras ka 1905. aasta revolutsiooni mahasurumiseks Eesti- ja Liivimaale saadetud karistusüksusi.¹¹

3) Arreteeritute ja vangide transport. Etapijaamu kasutati ka suurte vangipartiide transportimiseks. Vangid liikusid jalgsi, valvemeeskond liikus hobustel või küüdimeeste vankritel. Samuti veeti vankrites teel surnuid ning haigeid ja vanureid, kes omal jalal liikuda ei jõudnud. Eesti keeles mugandus *etapp tapiks* ja nii jõudsid meie keelde ka *vangitapp*, *tapi korras* jm. selle tuletised. 1866. aasta vallareformiga sisse seatud vallakohtusüsteem tõi kaasa igasse valda arestikambri ehitamise kohustuse. Kui vahialuseid oli vaja transportida kaugemale, kohtutesse ja vanglatesse, siis kasutati neid sarnaselt etapijaamadele. Vahialused saadeti küüdi korras ühe valla arestikambrist teise. Etapijaamu kasutati Siberisse sunnitööle mõistetute transportimiseks, sest vangitapid koosnesid suurtest vangigruppidest, mida valla arestikambriid poleks suutnud mahutada.¹²

Rootsi valitsemise ajal käibesse tulnud sõna nii kaua kasutuses püsimisele aitas kaasa Läänemere provintsid kuni 19. sajandi lõpuni, paljudes asjades aga kuni Vene impeeriumi

⁸ Eesti-marahwa Kalender ehk Täht-ramat 1741 aasta peäle... [toimetanud Jakob Joan Köler]. Tallinn, 1740; Eesti-marahwa Kalender ehk Täht-ramat 1851 aasta peäle... [toimetanud Gustav Hasselblatt]. Tallinn, 1850; Eesti ajalugu. Kronoloogia, Tallinn, 2007.

⁹ H. Palli. Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal. – Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiaurimus. Toimetanud A. Vassar. Tallinn, 1960, lk. 38.

¹⁰ F. K. Gadebusch. Livländische Jahrbücher. Vierter Theil von 1710 bis 1761. Letzterer Abschnitt von 1731 bis 1761. Riga, 1783, lk. 596–597; J. Eckardt. Livland im achtzehnten Jahrhundert. Umriss zu einer Livländischen Geschichte. Erster band: bis Jahre 1766. Leipzig, 1876, lk. 271; L. Arbusow. Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1908, lk. 233; K. v. Löwis of Menar. Livländische Verkehrsverhältnisse in älterer und neuerer Zeit. – Jahrbuch der Vereinigung für Heimatkunde in Livland 1911–1912. Riga, 1913, lk. 114; Wedel, lk. 146–147; J. Vassar. Eesti majandus Vene ajal XIX saj. keskpaigani. Tartu, 1937, lk. 282, 303; Eesti ajalugu. Kronoloogia.

¹¹ A. Looring. 1905. a. revolutsioon Läänemaal. – Eesti Kirjandus, 1935, nr. 12, III osa. – <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=83>; Tasu karistussalkade küütimise eest. – Postimees, 28.12.1906, nr. 292, lk. 3.

¹² Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 3411, n. 1. s. 9, l. 55–56. Vastseliina vallavalitsus. Aruanded vahistatute küüdi ja saatjate kohta. 1. mai–1. september 1905; Zapiska o zemskix povinnostjax v Lifljandskoj gubernii, sostavlenaja po poručeniju ministra finansov Upravljajušim Radomskoju Kazennoju Palatoju, Statskim Sovetnikom Janivičem, lk. 51–52; Õencikopedičeskij slovar. F. A. Brokgauz (Leipzig), I. A. Efron (S.-Peterburg). Märksõnad: etap, podvodnaja povinnost; J. Vassar. Eesti majandus Vene ajal XIX saj. keskpaigani, lk. 304; H. Talving. Ülevaade Eesti vallamajadest. – Eesti Vabaõhumuuseumi toimetised nr. 2. Tallinn, 2010, lk. 13–14, 17; Kuidas meil küüdikorras vange veetakse. – Postimees, 09.03.1926 (nr. 67), lk. 5; A. Traat. Vallakohus Eestis. Tallinn, 1980, lk. 178.

lõpuni kehtinud oma õiguskord ja saksakeelne asjaajamine. Sellele juhib tähelepanu asjaolu, et küüdi venekeelne nimetus mõjutas saksa, kuid mitte eesti keelt. Vene keeles eelistati kasutada mitmuse vormi – küüdid, *podvody*. Küüdikohustus oli *podvodnaja povinnost*. Sõna *podwodden* kujul võeti see *die Schüsse/Schiess*e sünonüümina üle ka saksa keelde.¹³

Küüdikohustuse kasutamine jätkus Eesti Vabariigis. 1926. aastal võeti vastu eraldi küütide seadus, kuid nüüd juba kõigile kodanikele kehtiva riigiesindajate vedamise kohustus. Juhud, kui seda võis nõuda, veetavate ring, nende ja vedajate õigused ning kohustused sätestati täpselt seaduses. Küüdi korras jätkati ka arreteeritute vedu.¹⁴

„Küüditamise“ vorm hakkas eesti keeles laiemalt levima 1930. aastal seoses Soome nn. Lapua liikumise kajastamisega Eesti ajalehtedes. Ühtlasi tõi see kaasa semantilise muutuse.

Lapua liikumiseks nimetati esialgu, aastatel 1929–1932 kommunismivastast, hiljem kogu vasakpoolsuse- ja demokraatiavastaseks muutunud rahvaliidumist, milles osalejad kogusid muu hulgas tuntuks oma vastaste n.-õ. sõidutamise. Soome keeles nimetati seda *kyyditys* või ühe aktiivse Lapua liikumises osaleja Jussi Muilu järgi ka *muilutus*. See tähendas esmalt inimese pettuse või jõuga, avalikult või ka varjatult autosse istuma meelitamist või sundimist, seejärel tema läbipeksmist või/ja verbaalset ähvardamist ning lõpuks sümbolse sammuna NSV Liidu piiri lähedale viimist. *Kyyditys* võis piirduda peksaandmisega, Helsingist saabunud „punase“ kõnemehe Helsingisse jõuga tagasi saatmise, inimese naeruvääritava ümberriietamise või muuga.¹⁵ *Kyyditys* oli lühiajaline. Selle peamine eesmärk ei olnud inimese röövimine ega äravedamine, vaid talle surve avaldamine ja hirmutamise.

Lapua liikumist kajastanud Eesti ajalehtede artiklites tõlgiti *kyyditys* küüditamiseks ja sõidutamiseks või kasutati selle asemel sõnu: röövimine, äraviimine, varastamine, äravarastamine jne.¹⁶ Küütamiseks nimetati seda harva. Seda võiks eeldada ka 1931. aasta Soome-Eesti sõnaraamatu tõlkest: *kyyditys[-ksen]* – küüt, küütimine, küüditus; *kyyditää[-tsen]* – küütida, küüditada, küüditada vedama.¹⁷

Kõige tõenäolisemalt võeti „küüditama“ toortõlkelisena soome keelest üle, sest soomekeelse *kyyditää/kyyditä* verbi pööramisel ja käänamisel *d*-täht tüves ei muutu ning Lapua uudiste tõlkimisel võiski seepärast „küüditama“ tunduda sobivama sõnana kui „küütima“, kuigi õiged on mõlemad.¹⁸

Toortõlkest saab siiski rääkida vaid põhimõtteliselt ja tagantjärele, sest „küüditamine“ ei olnud tundmatu sõna. Juba Ferdinand Johann Wiedemanni, esimest korda 1869. aastal ilmunud „Eesti-saksa sõnaraamat“ sisaldab vormi „küüditama“.¹⁹ Seda vormi kasutati aga enne 1930. aastaid vähem. Ka tähenduslik erinevus „küütima“ ja „küüditama“ vahele tekkis alles 1930. aastatel.

¹³ Regeln für die Aufnahme Armer Adelleute des Reichs in den Militärdienst, §6. – Ëstljandskie gubernskie vedomosti 5. detsember 1855, nr. 49, l. 6; Regeln für die Rechnungsführung über die zur Reserve der Armee und der Flotte zählenden Untermilitärs und die Einberufung derselben zum activen Dienst, §47. – Ëstljandskie gubernskie vedomosti, 18. aprill 1885 (nr. 41), l. 113; E. Selli. Postijaamad riigi ja reisija teenistuses, lk. 6.

¹⁴ Riigi Teataja 1926, 32, 51; Kuidas meil küüdikorras vange veetakse. – Postimees, 09.03.1926 (nr. 67), lk. 5.

¹⁵ Vastus Vene noodile tuleval nädalal. – Waba Maa, 20.07.1930 (nr. 167), lk. 3.

¹⁶ Õhkkond Soomes teravneb veelgi. – Postimees, 20.06.1930 (nr. 163), lk. 1; Röövitud rahvasaadikud on Lapuas. – Postimees, 07.07.1930 (nr. 180), lk. 1; Tähtis uputada lapualasi aga uppus ise. – Sakala, 15.07.1930 (nr. 79), lk. 1; Inimeste varastamine Soomes jätkub. – Sakala, 24.07.1930 (nr. 83), lk. 2; Hakkila küüditajale ei saada jälile. – Päewaleht, 25.07.1930 (nr. 199), lk. 3; Helsingisse kogunes 800 kommunistide küüditajat. – Päewaleht, 21.10.1930 (nr. 287), lk. 3.

¹⁷ Soome-Eesti sõnaraamat. Toimetanud J. Mägiste. Tartu, 1931.

¹⁸ Eräs kyyditsemisjuttu. – Helsingin Sanomat, 06.08.1930 (nr. 208), lk. 2; „Vastakyyditys“ Kokkolassa. – Helsingin Sanomat, 22.09.1930 (nr. 255), lk. 1; Neljä kyyditsijää ja kaksi muuta vangittu. – Helsingin Sanomat, 16.10.1930 (nr. 279), lk. 5; Hov. ausk. M. Jaskari pidätetty kyyditysmääräyksen antajana. – Helsingin Sanomat, 18.10.1930 (nr. 281), lk. 5; Kenr. Wallenius ja everstiluutn. Kuussari tunnustaneet. – Helsingin Sanomat, 24.10.1930 (nr. 287), lk. 5; Kyyditysten selvitys. – Helsingin Sanomat, 25.10.1930 (nr. 288), lk. 5.

¹⁹ F.J. Wiedemann. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Peterburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1869.

Eesti ajakirjandus kajastab Lapua sündmusi küllaltki palju. Lapua liikumine sai eeskujuks Vabadussõjalaste Keskliidu loomisele ja „Lapua“, „Lapuat tegema“, „Lapua mehed“ muutusid Lapua liikumisele sarnanenud või sarnasena näha tahetud sündmuste ning neis osalenute metafoorseteks väljenditeks. Sama muutus leidis aset ka „küüditamisega“, mida Lapua liikumise teemalistes artiklites päris palju kasutati. 1930. aastate esimesel poolel sai sellest sundusliku sõidutamise, deporteerimise ja riigist välja saatmise sünonüüm.

1931. aasta märtsis teatati „lapualikust küüditamisest“ Göteborgis, mille käigus kuus streikimurdjat „küüditati sisemaale“. Märtsis 1932 mustlaste pulmas toimunud kaklus lõppes nii, et osa kaotanud mehi „regelele kinni seoti ja minema küüditati“. 1932. aasta aprillis võtsid Tartus ühe nais korporatsiooni rebaselendu aidanud meesorganisatsioonide liikmed kinni naisorganisatsiooni rebaste vanema ja „küüditasid teda mõned tunnid autos mööda linna ringi“. Tartus alkoholi tarvitamiselt tabatud alaealised „küüditati koju vanemate juurde“. NSV Liidu piirivalvurite poolt kinni võetud Soome kalamehed „küüditati Kroonlinna“. 1933. aasta septembris teatas Postimees kahe NSV Liidu ajakirjaniku vahistamisest pealkirja all „Berliinis „küüditati““, vihjates küüditamise sõna jutumärkidesse panemisega ilmselt Lapua liikumisele. 1934. aastal Saksamaal kinni võetud Bulgaaria kommunistid „pandi Berliinis lennukisse ja küüditati „uele kodumaale““ ehk NSV Liitu. 1935. aasta detsembri vapside mässukatse kohta teatas välisminister Julius Seljamaa jaanuaris 1936 oma raadiokõnes: „Eestis on teada nende ringkondade ja küüditajate kavatsused ning sihid juba sellest ajast, kui nad Lapuat tegid.“²⁰

1930. aastate teisel poolel hakati küüditamiseks nimetama ka n.-ö. tõelist inimröövi. Sellega ei peetud enam silmas ajutist „lapualikku“ sõidutamist, vaid inimese äraröövimist, äraviimist ja temalt vägivaldset vabaduse võtmist, ka tapmise eesmärgil. Uueks kasutusviisiks andis põhjust järjest pingestunud rahvusvaheline olukord. Küüditamiseks nimetati piirivalvurite ja tolliametnike röövimisi Poola-Leedu, Leedu-Saksamaa, Eesti-NSV Liidu ja Tšehhoslovakkia-Saksamaa piiril; inimrööve Palestiinas; Saksamaa ja NSV Liidu poolt toime pandud saksa ning vene emigrantide röövimisi jm. Siiski ei muutunud küüditamine poliitilise inimröövi sünonüümiks. Nii võidi nimetada ka n.-ö. tavalist, mittepoliitilist inimröövi, samuti laevade abordaaži.²¹ Kõigil juhtudel ei ole küüditamise sunduse laad täpselt piiritletav. 1935. aasta märtsi Uudisleht pidas sobivaks kasutada küüditamise sõna isegi Mihhail Botvinniku maleturniiri võidu kohta: „Tšehhoveri kuningas aeti kodunt välja ja küüditati vaenlase laagrisse – seega ühest laua äärest teise äärde.“²²

„Küüditamine“ ei kujunenud siiski nii populaarseks, et oleks röövimise, vedamise ja sõidutamise asemele tulnud. Ajalehtedes kasutati neid sõnu „küüditamisest“ kordades rohkem. Samuti ei võtnud „küüditamist“ üle ajalookirjandus. Tartu ja Narva elanike sunniivisilist

²⁰ Välisminister J. Seljamaa raadiokõne. – Uus Eesti, 26.01.1936 (nr. 5), lk. 2.

²¹ Lapse küüditamine Floriidas. – Virumaa Teataja, 03.06.1938 (nr. 65), lk. 3; Elu Hispaanias on võtnud teise ilme. – Postimees, 12.08.1938 (nr. 216), lk. 4; Ameerika laev küüditati Saksa lipu all Murmanski. – Postimees, 25.10.1939 (nr. 288), lk. 1; „Marta“ lasti vabaks. – Uus Eesti Pärnu Uudised, 08.03.1940 (nr. 54), lk. 1.

²² Küüditamine Rootsis. – Päevaleht, 31.03.1931 (nr.89), lk. 2; Peipsitaguste eestlaste vintsutused. – Postimees, 03.08.1931 (nr. 207), lk. 2; Mustlaste killavoor Emajõel. – Kaja, 22.03.1932 (nr. 1), lk. 2; Naiskorporatsiooni rebaste lend pisargaasi rünnakuga. – Päevaleht, 28.04.1932 (nr. 115), lk. 5; Tartu keskkooliõpilasi tabati joomingult. – Päevaleht, 30.04.1932 (nr. 117), lk. 4; Venelased vangistavad Soome kalastajaid. – Waba Maa, 24.09.1932 (nr. 225), lk. 3; 400 000 elanikku Leningradist välja. – Waba Maa, 30.05.1933 (nr. 125), lk. 3; Berliinis „küüditati“. – Postimees, 24.09.1933 (nr. 224), lk. 3; Botvinnik juhib endiselt. – Uudisleht, 10.03.1935 (nr. 39), lk. 10; Saksa emigrant küüditati „Saksa jurisdiktsiooni piirkonda“. – Postimees, 16.04.1935 (nr. 105), lk. 5; Küüditamine Leedus. – Uus Eesti, 09.12.1935 (nr. 83), lk. 3; Lenini nõuandja tütar küüditati Venemaale. – Postimees, 13.06.1937 (nr. 157), lk. 1; Vahejuhtum Leedu-Poola piiril. Leedu piirivalvur küüditati ära. – Virumaa Teataja, 15.09.1937 (nr. 106), lk. 6; Teine Kutepovi lugu Prantsusmaal. – Postimees, 24.09.1937 (nr. 258), lk. 1; Trotski erasekretär Moskvas hukatud. Erwin Wolf küüditati Hispaaniast N. Venesse. – Uus Eesti, 16.02.1938 (nr. 46), lk. 1119; Andrese ringvaade. – Ühistegelised Uudised, 18.02.1938 (nr. 7), lk. 4; Lapse röövlite uusi ohvreid. – Päevaleht, 10.06.1938 (nr. 155), lk. 3; Palestiina hirmukroonika. Küüditatud politseinik leiti surnult. – Uus Eesti, 27.08.1938 (nr. 234), lk. 3; Sudeetlased juba ründavad. – Päevaleht, 22.09.1938 (nr. 257), lk. 3.

Venemaale viimist Liivi sõja ning Põhjasõja ajal nimetati endiselt vangi, orjusse viimiseks, väljasaatmiseks või väljendati sünduslikkust teksti sõnastusega.²³

1930. aastate NSV Liidu siseriiklikke ümberasustamiskampaaniaid Eesti ajakirjanduses palju ei kajastatud, sest salatsevast NSV Liidust tuli selle kohta vähe infot. Kui neist siiski midagi kirjutati, siis leidsid kasutust nii „küüditamine“ kui „väljasaatmine“.²⁴ Samadest sündmustest raamatus „Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatsed a. 1917–1934“ kirjutanud Eduard Laaman „küüditamist“ ei kasutanud, eelistades „väljasaatmist“ ning kasutades ühe korra ka „sundasumist“.²⁵

Järgmine semantiline nihe toimus 1941. aasta suvel, NSV Liidu poolt Eestis läbi viidud mobilisatsioonide ja repressioonide, esmaajoones aga 14.–16. juunil 1941 korraga ligi 10 000 inimese NSV Liitu viimise tagajärjel.

Info operatsiooniga kohta jäi enamjaolt selle läbiviimisega seotud julgeolekuasutuste uste taha ja NSV Liidu esimese okupatsiooni perioodil võimalusi mingisuguse üldkasutatava termini laiemaks levikuks õieti polnudki. Operatsioonis vahetult osalenuid tuli aga enne instruuerida ja äraviidavaid kuidagi nimetada. Samuti oli seda vaja hiljem, äraviidud inimeste vara arvelevõtmise ja müügiga tegelenud Eesti NSV ametiasutustel. Nii palju kui sellekohaseid näiteid leidub, siis eelistati asumisega seotud väljendeid – asumisele saadetud, sundasumisele saadetud, ümberasustatud jm. –, mis oli ka loomulik, sest need olidki NSV Liidu repressiiv-institutsioonides ning NSV Liidu kriminaalõiguses kasutatud terminid.²⁶

Tõenäoliselt võeti küüditamisoperatsiooni ja Punaarmee Eestist taandumise vahelisel perioodil kasutusele ka eufemistlik väljend „sundkorras evakueerimine“, millisele võimalusele osutab fakt, et seda kasutasid alguses nii ZEV (vt. edasi) kui ka NSV Liidu tagalas hävituspatljonlaste mälestuste kirjapanijad.²⁷ Selle väljendi kasutuselevõtmisele sõja puhkemise järel viitab sõna „evakueerimine“, sest enne sõda polnud selle kasutamiseks põhjust. Küüditatud nimetati sundevakueerituteks mõnikord ka sõjajärgsetel aastatel.²⁸

NSV Liitu küüditatutest hakati avalikult rääkima okupatsioonide vahetumise järel seoses nende kohta andmete kogumisega. Sakslastel polnud põhjust seda keelata, sest see pakkus head ainet vaenlasevastaseks propagandaks. Lõuna-Eestis, kust rinne kiiresti edasi liikus, tehti info kogumisega algust kõige varem. Esialgu, juulis–augustis 1941 keskne institutsioon puudus. Maal kogusid andmeid taastatud maa- ja vallavalitsused, linnades linnavalitsused. Lisaks oli mõnedes kohtades kaasatud politsei. Tegevuse koordineerimine piirdus ühe maakonna piires asunud valdade ja linnadega.

Et tollaegsete inimeste jaoks oli tegemist seni kogemata sündmusega ja täpsed asjaolud olid

²³ H. Kruus. Eesti ajaloo lugemik II. Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt 1561.–1721. a. Tartu, 1926, lk. 146; Tartu. Tartu linnauurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud. Tartu, 1927, lk. 45–46, 99–100; Eesti rahva ajalugu. II kd. Toimetanud: J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar. Tartu, 1933, lk. 599–1186; J. Adamson. Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga. Algkooli V õppeaasta. 10 tr. Tartu, 1939, lk. 160, 163, 188; J. Konks. Eesti ajalugu I. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi I klassile. III tr. Tartu, 1939, lk. 90, 133; Eesti ajalugu. III kd. Roots ja Poola aeg. Tegevtoimetaja O. Liiv. Peatoimetaja H. Kruus. Tartu, 1940, lk. 11.

²⁴ Ingerlaste hävitamine Venes. – Sakala, 16.04.1931 (nr. 43), lk. 7; 7900 ingerlast on kodudest välja aetud. – Postimees, 05.05.1931 (nr. 121), lk. 3.

²⁵ E. Laaman. Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatsed a. 1917–1934. Tartu, 1935, lk. 60, 62.

²⁶ ERA (Eesti Riigiarhiiv), f. 2014, n. 2, s. 74, l. 8, 19; Keda veeti vägivaldselt asumisele. – Sakala, 16.07.1941 (nr. 3), lk. 1; Sakala, 18.07.1941 (nr. 4), lk. 2.

²⁷ ERAF (Eesti Riigiarhiivi Filiaal), f. 1, n. 28a, s. 86, l. 209; Sortside saladused. IV. Pärnumaa kommunistid kutsetööl. Koostanud M. Arold. Tartu, 1996, lk. 87, 128; Sortside saladused. V. Tartumaa kommunistid kutsetööl. Koostanud M. Arold. Tartu, 1997, lk. 150; Sortside saladused. VII. Viljandimaa kommunistid kutsetööl. Koostanud M. Arold. Tartu, 1998, lk. 38, 42; Sortside saladused. VIII. Järvamaa kommunistid kutsetööl. Koostanud Mart Arold. Tartu, 1998, lk. 60, 88; Sortside saladused. IX. Virumaa kommunistid kutsetööl. Koostanud M. Arold. Tartu, 1999, lk. 19, 104, 226–227; Sortside saladused. X. Virumaa kommunistid kutsetööl. Koostanud M. Arold. Tartu, 1999, lk. 129.

²⁸ ERAF, f. 1, n. 28a, s. 86, l. 209.

esialgu teadmata, siis ei osatudki seda üheselt nimetada. Kasutati mitmeid erinevaid väljendeid, sagedamini: väljasaatmine, küüditamine, viimine, saatmine. Mõnikord lisati neile ette „ära-“, „sund-“, „sundkorras“, „sunniviisiliselt“, „vägivaldselt“ ja „välja-“. Vähem kasutati „asumist“ ja „asustamist“ ning teisi neist moodustatud liitsõnu. Küüditamine oli ainult üks sõnadest ja ei saa öelda, et mõni piirkond või ajaleht seda rohkem oleks tarvitanud.²⁹

Kindlasti mängis „küüditamise“ esiletõusul kõige olulisemat rolli sõna varasem kasutusviis. Siiski võis sellel olla veel kaks otsest, 1941. aasta suve sündmustest tingitud põhjust.

Esiteks, Saksamaa–NSV Liidu vahelise sõja puhkemise järel alustasid Saksamaa ja Soome NSV Liidu rahvastele, sh. eestlastele mõeldud emakeelsete raadiosaadete transleerimist.³⁰ Saksamaa ja Soome eestikeelsed raadiosaated olid peamised sel perioodil Eesti alal toimunud lahingute kohta enam-vähem operatiivset infot andnud allikad. Et pool Eestit oli veel NSV Liidu valduses, siis seal, kus raadioid oli, kuulati neid suure tähelepanuga.

Teiseks, Viljandis moodustatud komitee tegevus, mille eesmärgiks oli NSV Liitu viidud inimeste saatuse väljaselgitamine. Komitee loomise ajendiks saidki nimetatud raadiosaated. Komiteel ei olnud kindlat nimekuju, kuid mõnikord nimetati seda Eestist Nõukogude Venesse Küüditatute Päästekomiteeks.³¹ On võimalik, et komitee nimesse jõudis küüditamise sõna Soome raadio saadetest. Seda, kas ja kui palju Viljandi komitee tegevus sõna „küüditamine“ laiemale levikule kaasa aitas, on tagantjärele võimatu hinnata, kuid Järvamaa komitee moodustamisele avaldas see otsest mõju. 16. septembril 1941 andis Järvamaa Teataja teada, et Viljandi- ja Tartumaa eeskujul on Järvamaal ellu kutsutud „Eestist Venesse küüditatute pääste- ja punaste valitsuse ajal kannatanute abistamise komitee“.³² Selle nime all komitee kaua tegutseda ei saanud, sest ZEV oli Tallinnas selleks ajaks juba moodustatud.

Kohalik, omaalgatuslik andmete kogumine ei kestnud kaua. 4. septembril 1941 moodustati Tallinnas, Saksa julgeolekupolitsei alluvuses äraviidud ja mobiliseeritud eestlaste registreerimisbüroo (*ZEV – Zentralstelle zur Erfassung der verschleppten und mobilisierten Esten*). Andmete kogumise ja ajalehtedes avaldamise õigus anti täielikult ZEV-ile. Kohalikud omaalgatuslikud institutsioonid suleti või muudeti ZEV-i osakondadeks. Äraviimine oli saksakeelse

²⁹ Pärnu maavalitsuse ringkiri Pärnu maakonna linna ja vallavalitsustele. 24. juuli 1941. – ERA, f. 1097, n. 3, s. 9, l. 7; Hummul, Karula, Kuigatsi, Pödrala, Sangaste vallavalitsuste aruanded Venemaale saadetute ja vahistatute kohta. 21.–23. august 1941. – ERA, f. 3171, n. 2, s. 6, l. 3–9; Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkirj nr. 1. – Uus Elu, 10.07.1941 (nr. 1), lk. 2; Maa meeleoludest. – Uus Elu, 15.07.1941 (nr. 3), lk. 4; Üleskutse. – Uus Elu, 22.07.1941 (nr. 9), lk. 4; Kommunistide viimased hingetõmbed. – Võrumaa Teataja, 14.07.1941 (nr. 1), lk. 2; Kes ja palju on neid, keda kommunistlik terror on meie hulgast ära viinud? – Võrumaa Teataja, 02.08.1941 (nr. 9), lk. 1; Eestis on vangistatud 40 000 inimest. – Uus Rada, 29.07.1941 (nr. 2), lk. 1; Lätlasti leitud tapetuna Pihkvast. – Valga Teataja, 24.07.1941 (nr. 7), lk. 1; Kes veeti vägivaldselt asumisele. – Sakala, 16.07.1941 (nr. 3), lk. 1; Kus viibivad Viljandist äraviidud perekonnad. – Sakala, 19.07.1941 (nr. 5), lk. 2; Kes veeti vägivaldselt sundasumisele. – Sakala, 09.08.1941 (nr. 11), lk. 2; Rakvere Naisomakaitse selgitab küüditatute nimesid. – Virumaa Teataja, 26.08.1941. (nr. 6.), lk. 1; Need keda kommunistid ära viisid... – Otepää Teataja, 21.07.1941 (nr. 5), lk. 2.

³⁰ Saates ette loetud tekstid ei ole tõenäoliselt säilinud. Nende kõige tõenäolisem asukoht oleks Soome rahvusarhiivis: Kansallisarkisto, Valtioneuvoston tiedotuselimet, sarja Hp3, Radio-ohjelmat 1941–1942. Seal neid aga ei ole.

³¹ Viljandi maavalitsus ning linnavalitsus uuesti töö. – Sakala, 12.07.1941 (nr. 1), lk. 1; Viljandis asutati Venemaale äraviidute päästekomitee. – Postimees, 02.08.1941 (nr. 14), lk. 2; Venesse viidute Päästekomitee. – Sakala, 04.08.1941 (nr. 8), lk. 2; Viljandis asutati Venemaale äraviidute päästekomitee. – Uus Elu, 05.08.1941 (nr. 15), lk. 1; Viljandis. – Võrumaa Teataja 05.08.1941 (nr. 10), lk. 2; Kuhu toimetati Eestist vägivaldselt äraviidud. – Sakala, 09.08.1941 (nr. 11), lk. 2; Väljasaadetute jälgi mööda. – Uus Elu, 16.08.1941 (nr. 20), lk. 4; Väljasaadetute jälgi mööda. – Sakala, 11.08.1941 (nr. 12), lk. 1; Venemaale väljasaadetuid otsima. – Uus Rada, 15.08.1941 (nr. 9), lk. 1; Väljasaadetute jälgi mööda. – Sakala, 16.08.1941 (nr. 15), lk. 1; Väljasaadetute jälgi mööda. – Võrumaa Teataja, 28.08.1941 (nr. 20), lk. 1; Päästekomiteel jooksev-arve. – Sakala, 29.08.1941 (nr. 22), lk. 2; Noorte otsingul Pihkva taga. – Sakala, 30.08.1941 (nr. 23), lk. 2; Kes küüditati Venemaale. Viljandis loodi Venemaale saadetute päästekomitee. – Valga Teataja, 02.09.1941 (nr. 13), lk. 2; Äraviidute otsimine Venemaalt. – Valga Teataja, 09.09.1941 (nr. 16), lk. 3.

³² Venesse viidud otsima. – Järva Teataja, 16.09.1941 (nr. 9), lk. 1.

sõna *verschleppen* tõlge, sest ZEV-i nimetus mõeldigi esmalt välja saksakeelsena ja alles siis tõlgiti eesti keelde. Nii et „äraviimise“ üldterminina kasutuselevõtmist võis mõjutada selle sobivus tõlkimiseks saksa keelest eesti keelde ja vastupidi. ZEV-i terminoloogias ei olnud äraviimine küüditamise sünonüüm ja esialgu küüditamise sõna ei kasutatudki. Äraviidud inimesed jaotati kuueks grupiks: arreteeritud, sundkorras evakueeritud, mobiliseeritud, tege-likku sõjaväeteenistusse ära saadetud, ametikohustuste täitmisel ära saadetud ja teadmata kadunud.³³ Sundkorras evakueeritud olid need, keda hiljem hakati nimetama küüditatuteks ja kes, kui lähtuda ZEV-i nimest, olid ainult üks osa äraviidudest. Sundkorras evakueerimise väljend võeti ilmselt kasutusse juba NSV Liidu okupatsiooni ajal, nagu eespool sai tähelepanu juhitud, ja ZEV võttis selle lihtsalt üle, võimalik, et juhuslikult, sest seniks kuni 14.–16. juuni sündmuste kohta ülevaade puudus, sobis see nagu igasugune teine sarnase tähendusega sõna.

Saksa okupatsiooni aegses Eestis kasutas „sundkorras evakueerimist“ ainult ZEV. Ajalehtedest võib selle kohta leida ZEV-i teateid, mis näivad olevat avaldatud ajalehtede poolt muutmata või vähe muudetud kujul, ja neid oli vähe. Peamiselt olid need esimesed ZEV-i teated tegevusse astumise ja ära viidud inimeste hulga kohta. Teistes 14. juunit puudutanud tekstides seda ei kasutatud. Ka ZEV-i info edastamisel loobuti sellest varsti ja asendati „küüditamisega“.³⁴ Seega on alust arvata, et ajalehed, peegeldades n.-ö. rahva häält, ei võtnud „sundkorras evakueerimist“ omaks. See on ka mõistetav, sest „küüt“ ja selle tuletised olid kasutuses olnud pikalt. „Sundkorras evakueerimine“ oli seevastu täiesti uus keelend, kasutusele võetud „punaste“ poolt ning pealegi veel pikk ja eufemistlik. Ka ZEV loobus sellest üsna kiiresti, ilmselt 1941. aasta lõpus või 1942. aasta alguses, pärast esimeste, ära viidud inimeste hulga kohta tehtud kokkuvõtete valmimist.³⁵ 1942. aasta algusest alates muutus sõna „küüditamine“ kasutamine valdavaks ja juba esimest aastapäeva 1942. aastal mälestati kui „küüditamist“.³⁶

Tähelepanu tuleb pöörata veel ühele Saksa okupatsiooni aegsele, sõna „küüditamine“ kasutamist mõjutada võinud tegurile – 1943. aastal ilmunud raamatule „Eesti rahva kannatuste aasta“. See käsitles 1940.–1941. aastal NSV Liidu okupatsioonivõimude sooritatud kuritegusid ja Eesti ühiskonna NSV Liidu moodi ümberkorraldamist. Mõõndustega võiks seda isegi ZEV-i tegevuse kokkuvõtteks pidada, sest eraldi koondaruannet ZEV ei avaldanud.³⁷ Raamatus kasutati 14. juuni deporteerimise kohta ainult küüditamise sõna. Nii oli pealkirjastatud ka 14. juunit käsitletud peatükk, mille autoriks oli ZEV-i ametnik Evald Heinsoo.³⁸ Raamatu vastu oli juba ilmumise ajal suur huvi ja suur tiraaž, 25 000 eksemplari, tagas sellele küllaltki suure leviku. Eesti NSV-s loeti see nõukogudevastaseks kirjanduseks – seda ta muidugi ka oli –, mis kuulus hävitamisele või raamatukogude erifondidesse paigutamisele. Osa erakätes olnud eksemplaridest hävitasid omanikud karistuse kartusel ise. Osa jäi neist alles ja suuliselt edasi antud mälestuste ning Saksa okupatsiooni aegsete ajalehtede kõrval, mis samuti hävitati või raamatukogude erifondidesse paigutati, muutus see pikaks ajaks pea ainsaks Eestis kättesaadavaks 14. juuni küüditamise kohta põhjalikku infot andnud allikaks. Küüditamise sõna kasutamise seisukohalt seisneski raamatu tähtsus tema pikaajalises mõjus.

³³ Pärnu prefekti ja ZEV-i Pärnu büroo juhataja kiri Kihnu vallavalitsusele 4. oktoobrist 1941. koos ära viidud ja mobiliseeritud eestlaste registreerimisbüroo tegevuse üldalustega. – ERA, f. 3673, n. 1, s. 555, l. 1–5, ZEV-i juhataja kiri kõikidele ZEV-i büroodele. 7. oktoober 1941, l. 8; E. Tambek. Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt. Teine raamat. Kaks okupatsiooni. Tallinn, 1993, lk. 128–131.

³⁴ Pärnumaal 2200 bolševismi ohvrit. – Eesti Sõna, 17.12.1941 (nr. 13), lk. 4; Neist, kes viidi kaugele võõrsile. – Sakala, 07.01.1942. (nr. 4), lk. 4.

³⁵ Üle Eesti kuni 60 000 küüditatut ja mobiliseeritud. – Eesti Sõna, 03.12.1941 (nr. 1), lk. 5; Üle Eesti kuni 60 000 küüditatut ja mobiliseeritud. – Virumaa Teataja, 04.12.1941 (nr. 50), lk. 3; Küüditatud, arreteeritud, mobiliseeritud. – Postimees, 31.12.1941 (nr. 145), lk. 3; Järvamaal 3000 kadunut. – Järva Teataja, 13.12.1941 (nr. 51) lk. 2.

³⁶ Läti keeles kasutatakse sõnu *izsūtīt trimda* – asumisele saatma, leedu keeles on küüditamise vaste *tremtis*. Mõlemas keeles kasutatakse ka deporteerimist.

³⁷ Eesti rahva kannatuste aasta. Tallinn, 1995. III trükk, lk. 249–298.

³⁸ K. Nurmis. Eesti rahva kannatuste aasta ja Saksa okupatsioon. – Akadeemia 2013, nr. 5, lk. 904.

Neil, kes 1941. aasta 14. juuni küüditamise kohta ainult sellest raamatust teavet hankisid, ei saanud muid sõnu selle nimetamiseks ollagi. Raamatu mõjukust näitab tõik, et selle lugemine kutsus nii mõnigi kord esile rahvusliku protestimeelsuse ning see esines sageli teistimõtlejate arreteerimisel konfiskeeritud raamatute seas.³⁹

1941. aasta 14. juuni küüditamine oli nii sündmusena iseenesest kui ka sellepärast, et puudutas Eesti ühiskonda otseselt, Lapua liikumisest tunduvalt tähendusväärsem ning vastav oli ka selle mõju keelele. Küüditamise sõnaga hakati tähistama ka teisi suurte inimgruppide sunniviisilisi ümberpaigutamisi. „Küüditamiseks“ muutusid varem NSV Liidus aset leidnud, samuti Liivi- ja Põhjasõja-aegsed ümberasustamisoperatsioonid.⁴⁰ 1930. aastatega võrreldes muutus ka see, et üksikisikute röövimise sünonüümina seda enam ei kasutatud.

Eesti Vabariigi 1926. aasta küütide seadus kehtis edasi ka Saksa okupatsiooni ajal ja küllap kasutati sõna „küüt“ kohustusliku veo tähenduses harjumuspäraselt edasi.⁴¹ Ajalehtedes leidis see siiski üsna harva kasutust.

„Küüt“ ja „küüditama“ kadusid tasapisi aktiivsest käibest NSV Liidu teise okupatsiooni ajal, esialgu jäid aga mõlemad kasutusse. Küüdi korras veeti sõjaväge, koristati sõjapurustusi ja tehti muid vedusid.⁴² Erasikutest sõltuv veoteenus poleks aga okupeeritud Eestis püsima jäänud juba ainuüksi sellepärast, et hobulaenutuspunktide ja masina-traktorijaamade loomise ning maaelanikkonna kolhoosidesse sundimise tõttu ei jäänud erakätesse piisavalt veovahendeid. Tõenäoliselt kadus küüdikohustus hiljemalt 1949. aastal massilise kolhooside asutamise järel, mis oli omakorda 1949. aasta märtsi küüditamise tagajärg, ja sealtpeale muutus küüt üldtähenduslikuks, inimeste vedu tähistanud sõnaks. Et aga küüdikohustus kui peamine sõna „küüt“ kasutuses hoidnud põhjus ära kadus, sai sellest aastate jooksul arhailine ja vähekasutatud sõnavorm, kuigi vähesel määral tarvitatakse seda siiani, näiteks väljendite „küüti pakkuma“, „priiküüt“ ja „pöidlaküüt“ jne. kujul.

„Küüditamise“ semantiline muutumine Saksa okupatsiooni ajal kandus üle ka NSV Liidu okupatsiooni aega. Et aga „küüditamine“ oli negatiivselt sildistav, siis NSV Liidu enda ümberasustamisoperatsiooni kohta seda kasutada ei tahetud. Seda tehti kas Saksamaa või teiste riikide kohta, kuid üldine tendents oli, et aja jooksul selle kasutamine vähenes.

Esiteks, Eesti NSV-s ei tohtinud Stalini-aegsetest ega ka varasematest Venemaa ajaloos aset leidnud inimeste massilistest ümberasustamistest üldse palju kirjutada, sest see oleks näidanud nõukogude võimu ja vene rahvast halvas valguses. Kui neist üldse kirjutati, siis pigem vihjamisi ja lühidalt. Viimane iseloomustas just ilukirjandust.⁴³ Pikemaid käsitlusi oli vähe ja need pidid sisaldama küüditamise õigustamist. Kõige rohkem mainiti 1941. aasta, 1949. aasta

³⁹ K. Arjakas. Kätesaadav kannatuste aasta. – Vikerkaar 1996, nr. 3, lk. 84–87; V. Niitsoo. Rahvuslik Vastupanuliikumine aastail 1955–1962. – Akadeemia 1995, nr. 1, lk. 67; A. Lõhmus. Maipühad 1962: sinimustvalge lipp täitevkomitee katusel. – Arvamus ja Kultuur [ajalehe Postimees lisa], 30.05.2009 (nr. 101), lk. 2.

⁴⁰ Venelaste osa Tartu saatuses. Linna hävitamine ja elanikkude Venemaale küüditamine Põhjasõja ajal. – Postimees, 25.10.1941. (nr. 86), lk. 2.

⁴¹ Piirsalu vallavalitsuse küüdiraamat 1. jaanuar–15. aprill 1942. – ERA, f. 3927, n. 2, s. 33; Mustla linnavanema kiri Andres Lamsonile 22. oktoobrist 1942. a. – ERA, f. 2925, n. 2, s. 12. (pagineerimata); Pärnu maavanema kiri Häädemeeste vallavalitsusele 20. novembrist 1941. a. – ERA, f. 1097, n. 3, s. 1, l. 126.

⁴² VAMA (Riigiarhiivi Valga osakond), f. V-237, n. 1, s. 250. Kodanike ja asutuste avaldused loomade, küttepuude, toetuse saamiseks, küüdihobuste määramise jt. küsimustes 6. jaanuar–3. september 1945. a.; Eesti NSV Teataja: 1944, nr. 2, art. 16, 1944, nr. 11, art. 117, 1945, nr. 6, art. 85, 1946, nr. 10, art. 75; Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. Dokumentide ja materjale. Tallinn, 1975, lk. 575, 583; Partei algorganisatsioonide töö maal ja valla parteiorganisatsioonide töö. – Postimees, 18.07.1945 (nr. 165), lk. 2; Teostada õigeaegselt rehepeks ja sügiskülv. – Postimees, 19.08.1945 (nr. 193), lk. 1.

⁴³ V. Saar. Kulaku tütar. – Looming 1957, nr. 4, lk. 522–526; L. Vaher. Rindeõde. Tallinn, 1965, lk. 7–9; H Kiik. Tondiõomaja. Tallinn, 1970, lk. 35; M. Traat. Tants aurukatla ümber. Tallinn, 1975, lk. 132; J. Peegel. Ma langesin esimesel sõjasuvel. Fragmentaarium. Tallinn, 1979, lk. 50–51; J. Kruusvall. Vaikuse vallamaja. Juba täna, juba homme. Tallinn, 1989, lk. 12. „Vaikuse vallamaja“ esietendus Vanemuise teatris 20. septembril 1987; J. Kruusvall. Jõgi voolab. Pilvede värvid. Tallinn, 1986, lk. 83. „Pilvede värvid“ esietendus Draamateatris 8. septembril 1983.

kulakute ning vähem 1708. aasta Tartu elanike küüditamist.⁴⁴ Teistest NSV Liidu või Vene impeeriumi aegsetest Eestis läbi viidud deporteerimistest pigem ei kirjutatud.

Kõige pikemaks küüditamisteemaliseks tekstiks oli 1956. aastal ilmunud Rudolf Sirge romaan „Maa ja rahvas“, kus sellele pühendati ligi 70 lehekülge. Loomulikult oli küüditamisoperatsiooni käsitletud tolaeagse ideoloogiaga kooskõlas, vajaliku ja möödapääsmatu sammutuna. Küüditamist puudutavat tekstiosa iseloomustab ettevaatlik, vihjav stiil. Küüditamise sõna kasutati selles harva. Nii et tänapäevasele lugejale, kes toonaste sündmustega kursis ei ole, ei tarvitse teksti see osa lõpuni mõisteta või üldse mõisteta olla. Nii pikalt ühele, ideoloogiliselt basoositud teemale pühendumine oli erandlik ja on selgitatav ainult lühikese suurema väljendusvabaduse perioodiga J. Stalini surma järel. On huvitav, et 1961. aastal välja antud soomekeelne tõlge ei pääsenud tsensuurist. Sellest jäeti välja üks, küüditamisest otse juttu teinud, sh. ka küüditamise sõna sisaldanud lõik. Venekeelset tõlget ei tsenseeritud.⁴⁵

Teiseks, suurriigina on Venemaa alati eelistanud nõrkuse kultusele jõu kultust. Ka NSV Liit vältis oma propagandas selliste Teise maailmasõja sündmuste esiletõmmist, kus tal läks halvasti või ta oli ohver. Nendeks olid sõja alguse ebaedu, suure hulga sõjaväelaste vangilangemine ja suure hulga tsiviilisikute Saksamaale viimine. Viimast oleks eesti keeles saanud nimetada küüditamiseks ja seda mõnikord ka tehti, kuid Suure Isamaasõja narratiivis, kus esikohale tõsteti võit ja sõja kangelaslikkus, sellele suurt tähelepanu ei pööratud.

Kolmandaks, „küüditamine“ oli NSV Liidu suhtes negatiivselt hinnanguline ja sildistav sõna, sest see oli inimeste massilise ümberasustamise tähenduses eesti keelde tulnud ajal, kui Eesti oli tema vaenlase võimu all, ja seda oli seni kasutatud ainult NSV Liidu või Vene impeeriumi deporteerimiste kohta. 1949. aasta küüditamine süvendas seda tähendust veelgi. Küüditamise sõna basoovitavus paistab välja 1949. aasta märtsiküüditamise järel partei allorganisatsioonidelt laekunud informatsioonidest, kus küüditamise sõna pandi küüditamisteemaliste kuulujuttude edasiandmisel või inimeste väljaütlemistes mõnikord jutumärkidesse. Informatsioonid olid salajased ja pidid edastama infot võimalikult autentsel kujul. Seepärast ei olnud neis küüditamise sõna mõne „nõukogulikuma“ väljasaatmise, ümberasustamise, sundevakueerimise vm. sõnaga asendamine eriti oluline, kuigi näib, et mõnikord seda siiski tehti.⁴⁶

⁴⁴ Eesti NSV ajalugu. Kõige vanemast ajast tänapäevani. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1957, lk. 129, 533–544; Põhjasõja sündmuste järgedel. 250 aastat Eesti ühendamisest Venemaaga. Koostanud L. Oengo, A. Ristkok, E. Siimo. Tallinn, 1961, lk. 42; A. Ruusmann. Põllumajanduse taastamine ja kollektiviseerimine Eesti NSV-s aastail 1944–1950. Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Teaduslik juhendaja J. Kahk. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut. Tallinn, 1967, lk. 385; E. Laasi. Eesti talumajapidamiste kollektiviseerimise ettevalmistamine ja selle teostamine aastail 1944–1949 (Võru maakonna materjalide alusel). Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku nimetuse taotlemiseks. Teaduslik juhendaja J. Kahk. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut. Tallinn, 1966, lk. 298–301; Eesti NSV ajalugu. III kd. 1917. aasta märtsist kuni 1950-ndate aastate keskpaigani. Tallinn, 1971, lk. 523; Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1978, lk. 524, 538, 540–541, 545, 551, 553. Liigse detailsuse tõttu ei tahetud ühte küüditamisteemalist dokumenti esialgu avaldada. Vt. E. Laasi. Ühe valge laigu sünniloost. – Sirp ja Vasar, 18.09.1987 (nr. 38), lk. 13; Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. II osa. Tallinn, 1980, lk. 264; H. Palamets, S. Oispuu. Narva lahingust Narva streigini. Tallinn, 1980, lk. 11. Siin räägitakse saksa soost Tartu kodanike 1708. aastal Vologdasse „saatmisest“. Saatmise sundslikkusele viitab ainult sellele eelnenud Tartu hävitamise äramainimine; J. Vend. Rahutu sõjaaeg. Tallinn, 1983, lk. 133; J. Kahk, K. Siilivask. Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1984, lk. 108, 130; J. Kahk, K. Siilivask. Eesti NSV ajalugu. Populaarne ülevaade. Tallinn, 1987, lk. 157, 189.

⁴⁵ R. Sirge. Maa ja rahvas. Tallinn, 1956, lk. 416–475, 496–511; R. Sirge. Maa ja kansa. Helsinki, 1961, lk. 390–391; R. Sirge. Zemlja i narod. Moskva, 1961.

⁴⁶ EK(b)P KK-le. Informatsioon EK(b)P Tartumaa Komiteelt 10.–20. august 1945. a. – ERAF, f. 1. n. 3, s. 91, l. 185; EK(b)P Tartumaa Komiteelt EK(b)P KK-le, Tallinnas. Informatsioon Poliitilistest meeleoludest rahva hulgas 18. mai 1948. – ERAF, f. 1. n. 28a, s. 86, l. 68; EK(b)P KK-le. Informatsioon EK(b)P Tartumaa Komiteelt. Poliitilistest meeleoludest elanikkonnas 19. juuni 1948. – ERAF, f. 1. n. 27a, s. 91, l. 4; EK(b)P Harjumaa Komitee informatsioon 12. septembrist 1949. a. EK(b)P KK partei-, ametiühingute- ja komsomoliorganite osakonnale. Erakorraline informatsioon. – ERAF, f. 1. n. 28a, s. 86, l. 209–210; EK(b)P Tartumaa Komitee ▶

Neljandaks, uue võimu leksikaalne mõju. See avaldus uute venekeelsete sõnade eesti keelde toomises või neile eesti vaste leidmises, nagu näiteks *kolhoos*, *oktoobrilaps* jne. kui ka eestikeelsetele sõnadele uue tähenduse andmises või kasutussageduse suurenemises, nagu *nõukogude*, *seltsimees*, *pioneer* jne. Ka „küüditamisele“ eelistati „nõukogulikumaid“ sõnu, nagu *väljasaatmine*, *ümberasustamine* ja harvem *sundkorras evakueerimine*, *sundkorras ümberasumine*, *sundasumine*, *NSV Liidu kaugematesse piirkondadesse saatmine* või ka lihtsalt *saatmine*. Nende eelistamist hõlbustas otsetõlgitavus ja üldtähenduslikkus.

Kirjandusele, kus küüditamise sõna kasutati, oli iseloomulik, et:

- a) pigem kasutati küüditamise sõna 1944. aastast 1960. aastateni, kui selle kasutamises püsis veel mingi inerts ning 1941. ja 1949. aasta deporteerimiste avaliku põhjenduse kontseptiooni ei olnud veel välja mõeldud.
- b) Tegemist ei olnud ideoloogiliselt prioriteetsete ja otseselt küüditamisoperatsioone käsitlema pidanud tekstidega.⁴⁷ Prioriteetseteks tekstideks, kus küüditamine teemana üldse kõne alla tuli, olid Eesti NSV ajaloo üldkäsitlused, „Eesti nõukogude entsüklopeedia“ ja kollektiviseerimise teemaline teaduskirjandus, mida toimetati ning tsenseeriti põhjalikumalt kui ilukirjandust.
- c) Juttu oli teiste riikide deporteerimistest. Näiteks võis probleemideta nimetada küüditamiseks 1944. aasta sügisel Sõrve poolsaare elanike sunniviisilist Saksamaale evakueerimist ja USA indiaanisõdade ajal indiaanlaste sunniviisilist reservaatidesse saatmist.⁴⁸

Küüditamise sõna kasutati eestlaste omavahelises suhtluses tõenäoliselt rohkem, kui võib järeldada avalikest publitseeritud allikatest. Osaliselt peegeldavad seda juba mainitud partei allorganisatsioonide informatsioonid. Lisaks peab arvesse võtma ka kaudseid küüditamise sõna kasutuses hoidnud asjaolusid. Sõja järel ja eriti pärast 1949. aasta küüditamist oodati uusi küüditamisi, mis andsid alust rohketele kuulujuttudele ja sellega koos küüditamise sõna kasutamisele.⁴⁹

Küüditatutega peeti ka kirjavahetust ja neile saadeti pakke. Stalini surma järel tuli suurem hulk ellu jäänud küüditatuid tagasi ja samuti avanes väikesel osal neist võimalus oma küüditamisotsus tühistada, mis nõudis, kas või vähesel määral, suhtlemist advokaatide, prokuratuuri, siseministeeriumi ja võib-olla ka KGB-ga. Nii et asumiselt tagasi tulnute ja nende lähedaste ringis oli küüditamise sõna edasi kasutamiseks endiselt põhjust ning see oleks tõenäoliselt nii või teisiti 1980. aastate lõpus NSV Liidus alanud sõnavabaduse suurenemisega Eestis taas kasutusse võetud.

Siiski oli Eestis küüditamise sõna uuel avalikku kasutusse jõudmisel ka konkreet- sed allikad: ajakirjas *Looming* 1987. aasta juulis ja augustis ilmunud Heino Kiige romaan „Maria Siberimaal“, mis kujutas ühe küüditatud perekonna elu Siberis, ning ajalehes *Sirp ja Vasar* novembris 1987 ilmunud Evald Laasi eestlaste deporteerimisi käsitletud artik-

► informatsioon 20. detsembrist 1949. a. EK(b)P KK partei-, ametiühingute- ja komsomoliorganite osakonnale, talurahva poliitilistest meeleoludest Tartumaal ajavahemikul 20. november–20. detsember. – ERAF, f. 1, n. 28a, s. 86, l. 134.

⁴⁷ E. Päll. Nõukogude Eesti haritlaskonna eelseisvaid ülesandeid. – *Looming* 1945, nr. 1, lk. 15; A. Lintamm. Viimane õhtu ja esimene hommik. – *Looming* 1967, nr. 2, lk. 168; O. Tooming. Kodumaa kutse. – *Looming* 1948, nr. 7, lk. 786; L. Hallop. Nõukogude rahva ajalooline võit. – *Nõukogude Kool* 1951, nr. 6, lk. 339; R. Sirge. Maa ja rahvas. Tallinn, 1965. lk. 434–435; „verschleppen – küüditama, sunniviisil ümberasustama, deporteerima“. – E. Kibbermann, S. Kirotar, P. Koppel. Saksa-eesti sõnaraamat. Tallinn, 1975.

⁴⁸ Harjumaa. Sakslaste poolt mõrvatud ja küüditatud isikute nimekiri. – ERA, f. R-364, n. 1, s. 254, l. 7; Saaremaakonda suunatud repatriantide nimekiri. 10. nov.–20. nov. 1947. – ERA, f. R-1789, n. 1, s. 32, l. 46; Ü. Tuulik. Sõja jalus. Tallinn, 1974, lk. 34, 37, 58, 64, 96, 155, 157; O. Volmer. Tomahookide aeg. Tallinn, 1980, lk. 236, 254, 259, 274; H. Siimisker. Raamat itaalia rahva võitlusest. – *Looming* 1957, nr. 8, lk. 1274.

⁴⁹ J. Roos. Läbi punase öö. I osa. Tartu, 1997, lk. 83, 86, 146, 155, 201–204, 334; III osa, Tartu, 2001, lk. 184, 187, 204–205, 219, 221, 224, 235, 263; IV osa, Tartu, 2004, lk. 40, 157, 159.

kel.⁵⁰ Kүүditamise sõna kasutati neis rohkem ja julgemalt kui varasematel aastakümnetel. Mõlemad kirjutised said suure tähelepanu osaliseks. 1988. aastal raamatuna ilmunud „Maria Siberimaal“ kaks tiraazi müüdi kiiresti läbi ning see on ilmselt tänapäevani jäänud suurima trükiarvuga (125 000) eestikeelseks ilukirjandusteoseks.⁵¹ Evald Laasi artikkel oli üldse esimene eestikeelne NSV Liidu okupatsiooni aegne Eestis läbi viidud kүүditamise tõeselt ja nii põhjalikult käsitletud publikatsioon. Seni maha vaikutud NSV Liidu repressioonide avalikustamine ja neist kirjutamine tõi aga selle uuesti käibesse ning kaasaja eesti keeles tähistabki kүүditamine inimeste massilist, sunniviisilist ümberasustamist.⁵²

Kokkuvõte

„Kүүditamine“ on laensõna, mis tuli eesti keelde 17. sajandi alguses rootsikeelsest sõnast *skjut* (vedu, sõit) seoses Rootsis riigis sisse seatud kullerpostiteenistusega. *Skjut* ja sellest moodustatud, vedamisega seotud liitsõnu kasutati postiteenistuse asjaajamisekeeles üsna palju. Seetõttu võtsid teised tol ajal Rootsi riigis elanud rahvad selle oma keeltesse üle. Eesti keelde tuli see sõnana „kүүt“, millest tuletati verbid kүүtima, kүүditama jm. murdelised vasted. „Kүүdik“ hakati nimetama isikliku veovahendiga ühiskondlikku, üldjuhul riiklikku, naturaalkoormisena tehtud vedu. Kүүdikohustus eksisteeris Eesti alal 1940-ndate aastate lõpuni. Kuni 20. sajandi esimese pooleni oli kasutatavamaks vormiks nimisõnaline „kүүt“. Verbivorm „kүүditama“ hakkas levima 1930-ndate aastate alguses Eesti ajalehtedes soome keele mõjul, Soome nn. Lapua liikumist kajastanud uudiste toortõlke kaudu. Inimeste massilise sunniviisilise ümberasustamise tähendus lisandus „kүүditamisele“ Nõukogude võimu poolt 14.–16. juunil 1941 Eestis korraldatud operatsiooni tagajärjel, mille käigus viidi sunniviisiliselt Siberisse ligi 10 000 arreteeritud ja nende lähisugulast. Sealpeale hakati „kүүditamist“ eristama „kүүdist“. Kүүdikohustus kadus arvatavasti 1940-ndate aastate lõpus seoses kollektiivmajapidamiste sisseseadmisega ja sealpeale polnud põhjust sõna *kүүt* enam eriti kasutada, kuigi vähesel määral tarvitatakse seda siiani. NSV Liidu võimu perioodil oli „kүүditamine“ põlualune sõna ja eriti seda kasutada ei lubatud, sest see oleks tõmmanud tähelepanu 1941. ja 1949. aasta massilistele ümberasustamisoperatsioonidele. Inimeste omavahelises suhtluses leidis see kindlasti rohkem kasutust. Selleks andsid põhjust sõjajärgsed, eriti aga 1949. aasta kүүditamine, sellejärgsed kuulujutud, kirjavahetus Siberisse saadetutega, destaliniseerimis-aegsed asumiselt vabastamised ning asumisele saatmise otsuste tühistamised ja tühistamise katsed. „Kүүditamine“ tuli Eestis avalikku kasutusse tagasi 1987. aastal seoses NSV Liidus alanud reformidega ning tänapäeval mõistetakse kүүditamise all inimsusevastase kuriteo tunnustega suure inimgrupi sunniviisilist ümberasustamist.

⁵⁰ H. Kiik. Maria Siberimaal. – Looming 1987, nr. 7, lk. 873–926, nr. 8, lk. 1011–1062; E. Laasi. Mõnede lünkade täiteks. – Sirp ja Vasar, 27.11.1987 (nr. 48), lk. 3.

⁵¹ I. Martson. „Maria Siberimaal“ kannab menukaima romaani tiitlit. – Eesti Päevaleht, 12.04.2002. <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/maria-siberimaal-kannab-menukaima-romaani-tiitlit?id=50920544>

⁵² Eesti entsüklopeedia. 5. kd. Tallinn, 1990; M. Laur. Eesti ajalugu varasel uusajal 1550–1800. Tallinn, 1999, lk. 56; Eesti keele sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2002; Tartu ajalugu ja kultuurilugu. Tartu linnamuuseum. Koostaja H. Pullerits. 2005, lk. 32, 54–55; Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koostanud S. Vahre. Tallinn, 2007, lk. 58, 93; M. Salupere. Tuhandaastane Tartu. Nooruse ja heade mõtete linn. Tartu, 2011, lk. 16; Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koostaja E. Kung. Tartu, 2013, lk. 32; L. Vahre, M. Laar. Eesti ajalugu gümnaasiumile. II osa. Tallinn, 2013, lk. 68; TEA entsüklopeedia. 12. kd. Tallinn, 2015. 2016. aasta jaanuari seisuga annab Google otsing märksõnale „kүүditamine“ 126 000 vastet, mille pisteline kontroll näitab enamjaolt kasutamist seoses 1941. ja 1949. a. NSV Liidu kүүditamisoperatsioonidega. „Kүүt“ annab vasteid 55 000, millest suur osa on perekonnanimed. Vähem esineb see sõidutamise ja käibest kadunud „kүүdulise“ ehk triibulise tähenduses. „Kүүtimine“ annab vasteid 2760, „põidlakүүt“ 1070, „priikүүt“ 667, „kүүtima“ 580 ja „prii kүүt“ 297.